

Христина Стародубець

ПРОБЛЕМА САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ДУШІ У ХРИСТІЯНСЬКІЙ МІСТИЦІ ЙОГАННА ЕКХАРТА

Здійснено аналіз розуміння Й. Екхартом людської душі та встановлено її роль у процесі пізнання. Розкрито ідею поняття “жарина” як елемента душі. Встановлено нове тлумачення поняття “Abgeschiedenheit” як “відчуженість”. Доведено, що філософсько-містична позиція Майстра Екхарта суперечить основним ознакам пантеїзму.

Ключові слова: відчуженість, душа, “жарина”, містика, Бог, Божество, пізнання.

Дослідження процесу самовдосконалення душі, а саме воно стає основною метою медитацій Й. Екхарта, є ключовою філософсько-світоглядною проблемою, оскільки стосується визначення місця та призначення людини у світі, її способів осягнення Бога, тобто є актуальною у контексті таких філософських дисциплін, як історія філософії, теорія пізнання, онтологія, антропологія та інших.

У пропонованій статті особливу увагу хотілося б звернути на полісемантичність стрижневого поняття вчення Й. Екхарта стосовно розвитку душі – “відчуженості” (“Abgeschiedenheit”), яке тлумачилося філософами у різні часи по-різному. Однак, акцентуючи увагу на близькому до нього “незворушність” (“Gelassenheit”), було здійснено відхід від Екхартового розуміння. У цій роботі здійснюється спроба реконструювати значення останнього.

Отже, метою статті буде дослідження проблеми сходження душі до Бога, зокрема специфіки кульмінаційного стану її самовдосконалення (“відчуженості”) у контексті містичних поглядів Йоганна Екхарта.

Аналізувати процес пізнання завжди доволі складно, бо це – багатогранна тема філософського дискурсу. Епоха Середньовіччя характеризується теоцентризмом та орієнтацією на пізнання Бога. Виходячи з цього, гносеологічний процес керується та регулюється певними релігійними догмами, а найбільший авторитет має Святе Письмо. Однак навіть при чітко встановлених панівних світоглядних тенденціях можна спостерігати різні позиції з приводу способів пізнання Істини.

Майстер Екхарт був першим, кому вдалося поєднати апофатичну та еманційну теорії у своїй теології. У його поглядах чітко простежується синтез ідей неоплатоніків та ареопагітиків. Зокрема, як зазначає В. Степанов, містик розуміє божество як Абсолют, “повна непізнаваність якого перетворює його на абсолютне Ніщо, відносно якого заперечуються будь-які атрибути. Але у відношенні до всього, що знаходиться поза ним, божество виступає у якості універсальної творчої активності” [2].

Пізнання, за Й. Екхартом, – це шлях, на який повинна стати кожна людина, щоб бути шляхетною, бо саме через цей процес людина здатна усвідомлювати: все, що є об’єктом її пізнання, – створене Богом, тобто наділене часточкою Його. Тому до цього гносеологічного акту людина повинна ставитися благоговійно, навіть сокровенно, адже він приводить її до розуміння Істини, в ньому відкриваються її найбільші таємниці. Цей шлях – єдиний спосіб отримати вище чисте пізнання, яке зможе розкрити у людині вищу інтуїцію, що покаже їй речі та знання, які стоять над нею та які буденним пізнанням охопити неможливо.

Єдиним достовірним джерелом пізнання Бога у Майстра Екхарта вважається душа (Seele). Однак душа сама по собі не здійснює жодного руху, бо благодать не діє. У самій основі, у її глибині панує вічне мовчання, де діють сили, що здатні плекати й випромінювати пізнання, любов, благо та інші чесноти. Є два модули душі: сили і вища частина, яка метафорично у Екхарта отримує назву “жарини”, “фортеці”, “світла”, “притулку духу”, однак для неї не можна дібрати назву, яка б висловила її цінність, адже саме ця частина постає як крапля Божества, сутності Бога.

Створюючи світ, Бог витягує річ з небуття у буття, тому творіння Господні належать вічності і буттю такою мірою, якою вони відкривають у собі свого Творця. Майстер Екхарт говорить, що, фактично, Бог присутній у камені (як і в будь-якому іншому творінні) та в людині однаковою мірою. Однак народиться (пізнається) Він у душі людини швидше, ніж у камені, бо перша усвідомлює свою природу, і лише вона знає, що задля пізнання їй невтомно потрібно працювати над підготовкою своєї душі для цього. Тому людина не повинна акцентувати увагу на тварному світі, бо що довше вона затримується на цьому етапі, то більше часу вона втратить для підготовки душі до прийняття Господа: “Найменший образ тварі, який ти створюєш у собі, настільки ж великий, як Бог. Чому? Тому що він забирає у тебе цілого Бога” [4, с. 25].

Щоб Бог врятував нас, треба пізнати Його істину. Але в цьому контексті врятуватися означає очиститися від незнання, від помилок, яких припускається людина. Це вихід із повсякденності, залучення у творчий процес, в якому ключове значення має душа. А це – шлях, активність, яка вимагає внутрішніх сил, напруженості, пристрасті та неперервної роботи.

Актуалізуючи себе, сили і пристрасті своєї душі, людина, з одного боку, визначає себе, бо у такий спосіб демонструє те, що її відрізняє від інших творінь Божих. А з другого – ми спостерігаємо, як вона потрапляє в лещата світу земного, “бо, коли сили душі стикаються з твариною, вони беруть і створюють її образ та подобу і вбирають це в себе” [4, с. 12-13].

Тут ми зіштовхуємося з проблемою відчуття людиною браку, спровокованого втратою того “по-таємного Слова”, яке було сказано “у ній”, бо земний світ насичений безліччю образів і тварин. І він відвернув, відібрав те мовчання, в якому людина отримала благодать Слова. Для того щоб повернути це мовчання, тихий морок за межами самого себе, щоб “було сказано мені таємне Слово” [4, с. 16], я повинен оголити свою душу, підготувавши її до взаємного дотику з Богом, бо, коли Він входить, приймає її відчужену, вона повинна розплавитися, зникнути.

Народження душі, готової прийняти Бога у себе, вимагає абсолютної відчуженості для досягнення пустельного мовчання і досконалої невинності. Творець заповнює порожній простір, який кличе Його в себе. Проте, з другого боку – це простір для того, щоб утримати Господа в собі якомога довше, має підживлювати себе (але це підживлення – іншого роду, ніж звичайне, – це підживлення відчуженості), яке передбачає постійне чищення душі від зайвих образів, уподобань. Вона повинна берегти свою цноту і не забруднювати її зовнішньою спокусою. Бог може прийти тільки у незнання, щоб посіяти там Своє благе істинне Знання, щоб відкрити людині Сутність.

У містичній традиції на передній план висувається напружена робота, дія свободної волі, яка у сукупності з вищими силами (Kräfte) та пристрастю (Sucht) душі реалізується у містичній інтуїції. Воля забезпечує цілісність, єдність суперечностей, тобто завжди прагне до досконалості, до Божественної Сутності, яка полягає у постійному віднаходженні Бога в самому собі. Будучи центральною ланкою у процесі поєднання суперечностей, воля підносить людську природу до такого гармонійного стану, в якому панують любов і радість. Такий специфічний спосіб споглядання не вписується в рамки традиційного пізнання, він виштовхує суб'єкт (у цьому випадку – людину) вгору, спонукає його опинитися вище над логічними уявленнями – у світі творчості, що відкриває йому нові шляхи осягнення істини.

Пристрасть до творчості є споконвічною темою для багатьох філософів. Зокрема у Я. Бьоме вона тлумачиться через поняття вимоги, бажання, жаги (Begehren). Пристрасть – це так зване середовище, з якого виростає воля, як певне Боже спонукання людини до творчості. У такий спосіб Бог промовляє в людині своє благодатне Слово. Зрештою, це відбувається постійно, якщо вона над собою працює. Адже Слово міститься в основі, у серці кожного, а зовнішній свій лик ми отримуємо від природи. Тобто Бог існує в людині перманентно (це випливає навіть з того аргументу, що Він – трансцендентний). Воля керується пристрастю і прагне пошуку все нових і нових пристрастей. Фактично, саме вона у такий чпосіб визначає сенс людського існування через пошук нових завдань.

Майстер Екхарт сповідував можливість переходу людини на один щабель вічності з Богом шляхом внутрішнього споглядання. Визначальну роль у цій містичній діяльності відіграє душа, бо в ній закладена “жарина” потенційної близькості із Творцем, яка може за допомогою внутрішніх зусиль людини перетворитися в небо, щоб стати для Нього домівкою, випустити Його до Себе “додому”.

Образ “жаринки” (Funken) (іноді філософ – містик використовує інші відповідники, наприклад, “фортеця” (Burg), “світло” (Licht), “промінь величі Бога” (Strahl der Herrlichkeit Gottes), “крапля” (Tröpfchen) – метафоричне позначення краплі Божества, яка міститься у “вищій” частині душі. Майстер Екхарт наводить визначення душі з Біблії як образу (Bild) “Царства Божого”: “буття всіх речей є відображенням (Abbild) Божественного прообразу (Urbild)” [8]. Така її “характеристика” дає змогу говорити про вищість людини над іншими створіннями, адже вона усвідомлює себе, своє призначення і свою природу. Оскільки душа близька до Бога, у ній є крапля Божества, навіть її сили (які начебто прив'язують її до тварного світу і не мають “схильності” до Господа) нагадують нам про Абсолют.

Зокрема, якщо розглянути вищі сили душі (пам'ять, розум і волю), то ми можемо спостерігати аналогію зі Святою Трійцею: “Як Істина Бог являється в інтелекті, як Благо – у волі, як Бог і Буття – у сутності душі” [8].

Ба більше, кожна людина, розгортаючи в собі власні сили та потенції, творить саму себе як особистість і в такий спосіб піднімається на вищий щабель розвитку. Процес самовдосконалення людини означає прагнення завершити те, що було розпочато Богом, – її творення. Однак у цьому аспекті потрібно розмежовувати різні види творення. Людина здатна творити, однак не можна її авторство ототожнювати з авторством Бога. Людина ніколи не зможе стати Богом, зрештою, вона і не повинна цього робити, вона мусить залишатися собою та реалізовувати своє призначення.

Майстер Екхарт, коли говорить про цнотливість і чистоту душі, наголошує: остання повинна бути відділеною від усього їй чужого – це стан відчуженості, який передує Богонародженню в душі людини. Але цього недостатньо: “Добре, коли людина приймає в себе Бога,

бо в цьому проявляється її цнотливість. Але ще краще, коли Бог у ній стає плодоносним” [4, с. 62], тобто вічне народження Господом Сина (Слова) у відчуженій душі людини – це та кульмінаційна точка її досконалості, яку лише вона може досягнути, бо без Нього душа не має цінності – вона не може діяти, вона не може народжувати. І лише внаслідок виростання з Божества Бога душа здатна народжувати, пізнавати Істину.

Єднання Бога з людиною відбувається в “жаринці” (Seelenfunken), у притулку духу (Versteck des Geistes), який не є ні потенцією, ні силою душі, а її сутністю (Wesen der Seele). Наповнення Істиною є закономірною “відплатою” їй за незнання. Місце Бога – абсолютна чистота, простота, незнання, тому він і наповнює Собою все, що чекає на нього. Майстер Екхарт закликає людину прийти до усвідомлення себе у єдності з Тим, стосовно Кого все, що може бути досягнуте думкою чи висловлено у словах, є Ніщо – з Богом.

Зрештою, основною метою душі стає її прагнення бути порожньою від усього, в тому числі і від Бога, хоча водночас і для Нього (“leer werden“ von Gott und gleichsam für Gott [6]). Отже, місце людини – серединне, бо вона – ні Бог, ні просто тварина – вона наділена здатністю відкрити у собі Творця, долучитися до Нього шляхом саморозвитку, і в такий спосіб, відірватися від світу буденних створінь, які своєю примітивністю ізолюють себе від божественної Істини.

Відчуженість, за Майстром Екхартом, – доволі цікавий стан; суперечливість викликає навіть його мовне позначення. До прикладу, як “відчуженість” (Abgeschiedenheit) це поняття існує лише у Й. Екхарта, тоді як у його учнів (І. Таулера, Г. Сузо, Я. Рюйсбрука), послідовників та інших філософів, які займалися цією проблематикою (Я. Бьоме, М. Гайдегера), про той самий стан говориться як про “незворушність” (Gelassenheit). Хоча за значеннями ці поняття майже збігаються, однак тут є нюанси, на які варто звернути увагу. Друге поняття виникло у Г. Сузо, який обґрунтовував свій погляд, спираючись на заклик свого вчителя: “sich selbst und die Welt lassen” (залишити себе та світ). У постулюванні такої позиції йдеться про найвищий духовний рівень самовдосконалення душі: коли вона полишає свою власну самість (selbst), стає холоднокривно байдужою до світу, що лежить в основі досягнення спокійності та незворушності (Gelassenheit).

Близькою до Екхартової “відчуженості” була незворушність у Я. Бьоме, який говорив про прагнення людини ввести Бога і Його любов до себе в душу. Однак значну відмінність ми простежуємо, коли читаємо: “...людська самість (selbst) у радісному трепеті смирення поглядає на Духа Божого і таким чином може бачити все, що є у часі та вічності, бо все до неї близьке” [7, с. 109-110]. Тобто, тут фігурує не відчужена душа, позбавлена своєї самості та інших зовнішніх образів (як у Майстра Екхарта), а власне самість, яка відіграє приблизно таку саму роль для душі.

На відміну від “незворушності” (Gelassenheit), набагато гостріше звучить “відчуженість” (Abgeschiedenheit) у самого Й. Екхарта, бо в цьому випадку людина проголошує, що зовнішній світ не просто байдужий, а чужий для неї. Вона хоче відділитися, відійти від нього, залишитися відірваною та одинокою щодо світу. Недарма найближчим синонімом “відчуженості” (Abgeschiedenheit) у німецькій мові є поняття “Weltentfremdung”, що означає безпосередню цілковиту відчуженість від світу, усамітненість від суспільства загалом. У проповіді про пізнання Бога Майстер Екхарт пише, що душа має себе забути (vergessen) і загубити (verlieren).

Для того щоб утримати стан відчуженості, людина повинна постійно працювати над собою, спеціально виховувати себе. Сили і пристрасті душі, а особливо її воля мають бути спрямовані на невпинне породження жаги до творчості, бо у Богонародженні, співтворчості Господа та людини, немає часу, воно відбувається перманентно, вічно, внаслідок причетності людської душі до трансцендентного.

У результаті цього Екхарт з поняття “відчуженості” приводить нас до чистого поняття свободи. Це відбувається внаслідок того, що стан відчуженості стає гранню, яка розділяє два творчих процеси: перший відбувається у земному світі, коли людина творить, очищує себе, готуючись у такий спосіб до прийняття в себе Бога, коли душа тільки підходить до занурення у Божественне середовище; другий починається з того моменту, коли людина вже проникла у трансцендентне, у Божественне і тут її чекає вічний процес співтворчості з Богом.

Середньовічний філософ писав: “Бог не примушує волю; навпаки, Він вводить її у свободу, так що вона не хоче нічого іншого, ніж як того, чого хоче сам Бог. І дух не може хотіти нічого іншого, ніж як того, чого хоче Бог; і це не є його несвобода, це його справжня свобода. Бо свобода – у тому, щоб ми були такими, що не зв’язують себе ні з чим, щоб ми були такими ж вільними, чистими і бездомішковими, якими ми були, коли ми вперше виникли і коли ми були визволені у Святому Дусі” [4, с. 116]. Відчуженість поміщає речі у те місце, де вони вже колись лежали, тобто повертає їх до своїх початків. Лише у відчуженій душі, повністю очищеній, може поселитися Бог, який укаже людині на її справжнє призначення, адже лише Він споглядає речі у вічності, у їх прообразах. Коли у душі з’явиться її прообраз, вона побачить себе по-іншому, як Царство Боже.

Майстер Екхарт у жодному разі не виходить за рамки християнства, не переходить у площину пантеїзму. Людина спрямовує до Бога потужний промінь любові, всю себе. Для неї – Бог Єдиний. І в той момент, коли людина доторкається до свого Творця (як втілення

максимальної абсолютної Єдності), вона сама долучається до Єдиного. Таким чином, тотожність, якою визначається Єдине, стосується кожного із суб'єктів: Бог є тотожним Собі, а людина – собі. Тобто у сфері Божественного відбувається містичне розгортання сутності, коли людина оволодіває повнотою буття і самостверджується як абсолютна індивідуальність. Саме такий кульмінаційний стан самовдосконалення особистості і виражає її призначення та сутність.

Богонародження в моїй душі символізує непорочність та чистоту мого “Я”. Творець заповнює мою душу настільки, наскільки я звільнив її від тварності світу: “Де закінчується твар, там починається Бог. І Бог не хоче від тебе нічого, окрім того, щоб ти вийшов з себе самого, бо ти твар, і дав би Богу бути в тобі Богом” [4, с. 46]. У цьому випадку “відчуженість” (як найвища чеснота людини) стає за-прошенням Бога в душу людини, дарування їй повної свободи. Й. Екхарт своїм смисловим навантаженням “відчуженості” (Abgeschiedenheit) заперечує пантеїстичне призначення людини, в результаті якого людина та Бог начебто обмінюються своїми атрибутами, але при цьому людина зберігає власне “я”.

Зрештою в цьому криється і відмінність людини від усіх інших живих істот. Адже її призначення є творчим. Хоча людина і спрямована до пізнання і досягнення божественної Істини (тобто має чітко означену мету), однак вона сама шукає себе через акти творчості, на відміну від інших створінь, які часто неусвідомлено виконують покладені на них зобов'язання. Так визначається винятковий статус людини через її можливість переходу на рівень особистості.

Незважаючи на власну позицію щодо розуміння і трактування текстів Біблії, Й. Екхарт завжди залишався християнином, тобто його світогляд був цілком теїстичний. Однак у цьому аспекті є багато поглядів. Зокрема В. Соколов називає погляди філософа “містичним пантеїзмом”, Д. Дорофєєв визначає три форми монізму, що зустрічаються у Майстра Екхарта.

Спростовуючи такі позиції щодо містики Майстра Екхарта, М. Бердяєв стверджує, що всі непорозуміння навколо цього питання виникають внаслідок хибного перекладу з мови містики на мову теології. Містика не говорить логічними чи теологічними поняттями, вона говорить мовою любові. І пантеїзм, і монізм – це доктрини, що ґрунтуються на думці, яка трансформує духовний досвід у поняття [1].

Тому особистість тут постає як центр вічної творчості. І власне містика це виключно творчий процес, основним результатом якого має бути народження Бога в душі. У співтворчості людини та Господа перша віддає Йому весь світ, натомість отримує його назад в “обоженому” вигляді, тобто у прообразах, бо для Бога всі акциденції є субстанцією [8].

Людина не зрікається свого “Я” остаточно, а лише частково: “Чи зберігається у глибині Ніщо властива людині індивідуальність? – Все це – тільки у сприйнятті людини, коли, якщо дивитися зсередини, у неї, розчиняючись, зникає то одне, то інше, але не у сутності, бо вона залишається такою, якою є” [3]. Тобто пантеїстичним процес такої відчуженості назвати не можна. Понад те, варто звернути увагу ще на такі два моменти. По-перше, створення душі за подобою Бога не означає те, що вона прагне стати Його частиною (це неможливо хоча б тому, що Бог – неподільний); душа створена “за подобою” свого Творця, та при цьому не є “Його подобою”; а по-друге, вона прагне до єдності з Господом, однак ця єдність схожа до єдності Отця, Сина і Святого Духа у Трійці – у цій єдності індивідуальний Лик зберігається: “душа ненавидить подобу і не любить подобу так би мовити в ній і заради неї; а любить вона її заради Єдиного, яке приховується в ній і яке є істинний Отець, без начала начало” [5]. Навпаки, у цій єдності душа може розкрити свою сутність у її первинному, істинному вигляді.

Найвищі християнські чесноти – любов і милосердя – можливі лише за наявності двох суб'єктів: особистості та іншого (у цьому випадку іншим є Абсолютна Особистість – Бог). Перша передбачає не тотожність, а розрізнення, так би мовити, діалогічну творчість: “Духовне життя – це зустріч, діалог, взаємодія, активність одного й іншого, воно – Боголюдське. У глибині духу не тільки народжується Бог у людині, але й народжується людина у Богові, не тільки говорить Бог, але й відповідає людина. Є туга людини за Богом, але і є туга Бога за людиною, потреба Бога у людині” [1].

У злитті людської і Божественної волі звершується містичне пізнання і народження. Через волю душа приходиться до свободи, до стану, коли світ їй більше не заважає, як Марфі, про яку говорив Майстер Екхарт. Стан абсолютної свободи (у тому числі й від себе самого) і є станом відчуженості, коли людина завжди залишається внутрішньо непорушною і вільною, не зважаючи на будь-які зовнішні пута: “Наскільки ти вільний від себе, настільки ти володієш собою, а наскільки ти володієш собою, настільки ти належиш собі, а наскільки ти належиш собі, настільки належить тобі Бог і все, що Він коли-небудь створив” [4, с. 217]. Для людської душі стан відчуженості – це стан максимальної свободи, коли немає нічого, від чого вона би хотіла звільнитися.

Отже, у філософії Й. Екхарта людська душа постає Царством Божим, яке у глибині своїй визначається містиком негативно: вона за подобою Бога так само абсолютна і невимовна, позбавлена будь-яких імен і назв. Саме в ній зосереджується зв'язок з Богом та здатність провадити духовне життя, одночасно зберігаючи зв'язок із соматикою. Місцем розгортання

в душі надприродного досвіду є “жаринка” (“фортеця”, “світло”, “крапля”) – крапля Божества у людині, через яку відбувається єднання з Богом. “Жаринка” аналогічна першооснові Творця, саме в ній концентруються потенції містичного споглядання та зберігається непорочний внутрішній духовний притулок для Бога.

“Відчуженість” постає кульмінаційним станом самовдосконалення душі та її розвитку на шляху до пізнання Бога; він позначає, з одного боку, конфлікт двох людських природ, проголошуючи, що земна чужа небесній, а з другого – їх нерозривну єдність. “Відчуженість” – це не втрата себе, а навпаки, відкриття шляху до свого справжнього “Я”, здатність долучитися до Істини, пізнати Бога, а не розчинитися в Ньому та втратити себе. Тому таку позицію не можна називати пантеїстичною.

Література

1. Бердяев Н. Дух и реальность. Авторский сборник / Н. Бердяев. — Москва: Аст, 2006. — 688 с.
2. Степанов В.В. Екзистенціальні мотиви містичної апофатики Майстра Екхарта [електронне джерело]: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Niz/2008_9/Stepanov.htm
3. Сузо Г. Книжка об истине [електронне джерело]: <http://psylib.org.ua/books/suzog01/index.htm>
4. Экхарт Мейстер. Духовные проповеди и рассуждения [предисл., коммент. Р.Светлова]. — Санкт-Петербург: Амфора, 2008. — 255 с.
5. Экхарт Мейстер. Об отрешенности. СПб: Университетская книга, 2001. — 432 с. [електронне джерело]: http://anthropology.rchgi.spb.ru/ekhart/ekhart_i1.htm
6. Bordat J. Meister Eckhart (um 1260–1328) [електронне джерело]: www.philosophieren.de
7. Böhme J. Weg zu Christo. Amsterdam, 1715. — 275 с.
8. Seeberg E. Meister Eckhart [електронне джерело]: <http://www.ellopos.net/theology/eckhart-seeberg-1.asp>

The J. Eckhart's understanding of human soul is analyzed and the role of the soul in the process of cognition is determined. The idea of the “sparkling” as the part of a soul is described. The new definition of “Abgeschiedenheit” as “alienation” is established. The contradiction of Meister Eckhart's philosophical and mystical position with basic features of pantheism is proved.

Key terms: alienation, soul, “sparkling”, mystic, God, Godness, cognition.